

Obecna monografia J. Wąsickiego stanowi, obok rozpraw Moniki Gluck-Senkowskiej o panowaniu francuskim w Ilirii i donacjach napoleońskich², cenny wkład do badań porównawczych w dziedzinie prawnohistorycznej okresu napoleońskiego i pozwala lepiej zrozumieć trudności ustrojowych i społecznych zmian w Księstwie Warszawskim.

TADEUSZ MENCEL (Lublin)

Hannu Tapani Klami, *The Legalists. Finnish legal science in the period of autonomy 1809 - 1917*, Helsinki 1981, Societas Scientiarum Fennica.

Recenzowana książka jest jednym z wielu tomów wielkiej historii nauki w Finlandii w XIX w., wydawanej przez Fińskie Towarzystwo Naukowe, a jej celem jest zapoznanie niefińskiego czytelnika z historią fińskiej nauki prawa, w tak zwanym okresie autonomii, kiedy Finlandia związana była z Rosją jako Wielkie Księstwo Finlandzkie. Historia Finlandii jest w Polsce słabo znana, a ostatnie zarysy historii tego kraju ukazały się u nas siedemdziesiąt lat temu. A przecież poznanie i zrozumienie historii Finlandii w XIX i XX w. ma dla Polaków istotne znaczenie i pomogłoby nam zrozumieć lepiej naszą własną historię i współczesność. Dzieje Polski i Finlandii wykazują w tym okresie godną uwagi paralelność. Powstanie Wielkiego Księstwa Finlandzkiego i jego ustrój wiąże się z powstaniem Królestwa Kongresowego, późniejszym o sześć lat, ale powiązanego z Rosją w podobny sposób.

Później dzieje Polski i Finlandii spletały się bardzo wyraźnie, a rozszerzenie swej autonomii w 1863 r. zawdzięczała Finlandia niewątpliwie powstaniu styczniowemu. W końcu XIX w., jak wskazuje Tadeusz Bobrowski¹, Finowie, Niemcy, Bałtyccy i Polacy padają ofiarą nacjonalizmu rosyjskiego, rozbudzonego powstaniem styczniowym². Na tym tle dochodzi do współpracy polsko-fińskiej w walce z caratem, tak na płaszczyźnie legalnej w carskiej Dumie³, jak i rewolucyjnej⁴. Zniesienie przez carat autonomii fińskiej i rusyfikacja Finlandii wywołały w Polsce przełomu XIX i XX w. jedyną jak dotąd falę zainteresowania Finlandią i szereg publikacji na jej temat⁵. Z analogii między Finlandią a Polską zdawali sobie sprawę i rosyjscy nacjonalisci; okrzyk ich przywódcy, Puryszkiewicza, z okazji uchwalenia ustawy kasującej autonomię Finlandii — *finis Finlandiae!*⁶ — był

² M. Senkowska-Gluck, *Donacje napoleońskie w Księstwie Warszawskim, Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1968; też, *Rządy napoleońskie w Ilirii 1809 - 1813*, Wrocław 1980.

¹ *Pamiętnik mojego życia*, t. II, Warszawa 1979, s. 517 - 518.

² Na ten temat ostatnio: Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855 - 1914, ed. E. C. Thadden, Princeton University Press, 1982.

³ H. Korwin-Milewski, *Siedemdziesiąt lat wspomnień*, Poznań 1930, s. 317 - 320. O współpracy między Narodową Demokracją a niepodległościowym ruchem fińskim patrz W. R. Copeland, *The uneasy alliance. Collaboration between the Finnish Opposition and the Russian Underground*, Helsinki 1973, s. 141 - 146.

⁴ L. Wasilewski, *Finlandia*, Kraków 1925, s. 52.

⁵ B. Koskowski, *Finlandia*, Warszawa 1899; S. Posner, *Demokratyzacja Finlandii*, Warszawa 1907; B. Winiarski, *Zatarg konstytucyjny rosyjsko-fińlandzki*, Warszawa 1911.

⁶ *Gosudarstviennaja Duma, Stenograficzeskij Otczet*, III, t. 3/4, kol. 2582. Por. G. A. Hosking, *The Russian constitutional experiment. Government and duma 1907 - 1914*, Cambridge 1973, s. 116.

nawiązaniem do przypisanego Kościuszcze okrzyku *finis Poloniae*. Także i późniejsze dzieje Finlandii wykazują szereg pouczających analogii.

Książka profesora Klami oczywiście nie zajmuje się tą problematyką, ociekającą na polskiego badacza. Hannu Tapani Klami, wybitny fiński romanista, teoretyk i historyk prawa, profesor uniwersytetu w Turku, postawił sobie za cel pokazanie historii fińskiej nauki prawa w okresie przynależności do Rosji w związku z problemami prawnoustrojowymi i politycznymi Finlandii tego okresu. Głównymi tematami książki są: powiązania między prawem a polityką oraz wpływ obcych doktryn prawnych na fińską naukę prawa. Dla polskiego czytelnika związek między nauką prawa a podstawowym problemem politycznym dziewiętnastowiecznej Finlandii, jakim był stosunek do carskiej Rosji, jest oczywiście najbardziej istotny. W przeciwieństwie do Polaków, Finów w ich stosunku do państwa rosyjskiego cechował ścisły legalizm, stąd wziął się tytuł recenzowanej pracy. W toczonej osiemdziesiąt czy siedemdziesiąt lat temu w Polsce dyskusjach rezultaty owej legalistycznej postawy były w różny sposób interpretowane — dla zwolenników ugody z Rosją przemawiały za jej możliwością, dla przeciwników ugody zniesienie autonomii Finlandii w początkach XX w. świadczyło o bezcelowości postawy lojalizmu i legalizmu.

Profesor Klami rozpoczyna swą pracę od zwięzłego scharakteryzowania wybitniejszych przedstawicieli fińskiej nauki prawa XIX w., wskazując na ich ścisły związek z nauką zachodnioeuropejską, zwłaszcza niemiecką. Niemiecka szkoła historycznoprawna, a później niemiecka *Begriffsjurisprudenz* znajdowały na uniwersytecie w Helsinkach przedstawicieli kompetentnych, choć chyba niezbyt oryginalnych. Życie naukowe koncentrowało się wokół tego jedyne go w Finlandii uniwersytetu, a jego organizacja wyraźnie była wzorowana na niemieckich uczelniach. Na uwagę polskiego czytelnika zasługuje wielka rola historii prawa w fińskim życiu naukowym. Zajmowano się nią z podobnych powodów co w Polsce — podkreślała ona fiński separatyzm i odrębność od Rosji tradycję. Wydaje się, że zainteresowanie prawem rzymskim również w jakiejś mierze wiązało się z podkreślaniem związków Finlandii z kulturą zachodniej Europy. Nawet uczeni bezwzględnie lojalni wobec Rosji — jak W. G. Lagus — uciekali w historię, gdzie znajdowali schronienie przed rosyjską kontrolą.

Bardziej szczegółowo zajmuje się Autor problemami nauki prawa karnego (rozdz. IV), przedstawiając recepcję na gruncie finlandzkim zachodnioeuropejskich, głównie niemieckich, kierunków prawa karnego. Problematyce nauki prawa cywilnego poświęcony jest ostatni, VI rozdział pracy; podkreśla w nim Autor znaczenie prawa rzymskiego dla rozwoju prawa fińskiego w XIX w. i rolę szwedzkiego kodeksu z 1734 r. dla umacniania fińskiej świadomości narodowej. Tu również nasuwają się analogie z Polską — rola Kodeksu Napoleona w umacnianiu polskiej świadomości politycznej XIX w. zasługuje na pilne zbadanie. Fińska cywilistyka pozostawała jednak przede wszystkim pod wpływem nauki niemieckiej, co w XIX w. było dość naturalne. Wydaje się, że odwołując się do tradycji prawa rzymskiego, ogłoszonej *ex cathedra* przez czołowego fińskiego cywilistę XIX w. R. A. Wrede jako wzór dla praw współczesnych (s. 131), i do nauki niemieckiej, fińscy uczeni bronili tak liberalnej koncepcji prawa, jak i niezależności narodowej Finlandii.

Uderza natomiast stosunkowo znikomy wpływ nauki prawa innych krajów skandynawskich. Brak wpływu rosyjskiej jurysprudenencji jest raczej, z uwagi na sytuację polityczną, naturalny. Kluczowym zagadnieniem fińskiej nauki prawa XIX w. obszernie omówionym przez H. T. Klami i najbardziej interesującym polskiego czytelnika jest jednak stosunek fińskiej jurysprudenencji do kwestii stosunków finlandzko-rosyjskich i prawnego statusu Finlandii (rozdz. V i VI). Zagadnienie statusu Finlandii sprowadzało się do pytania, czy Finlandia jest su-

werennym państwem złączonym z Cesarstwem Rosyjskim unią realną — na tym stanowisku stała fińska nauka i fińskie społeczeństwo — czy też jest ona jedynie częścią autonomiczną Rosji, pozbawioną prawnopaństwową podmiotowości. Zagadnienia te miały oczywiście przede wszystkim charakter polityczny — i na ten temat istnieje już bogata literatura⁷ — ale profesor Kłami po raz pierwszy pokazał, jak nauka prawa usiłowała w miarę swych możliwości brać udział w owej legalistycznej walce Finów o niezależność od Rosji, skupiającej na sobie osiemdziesiąt lat temu uwagę również i polskiej opinii publicznej. U podstaw dyskusji toczonych na ten temat leżała interpretacja tzw. manifestu z Porvoo (Borga) ogłoszonego w 1809 r. przez cesarza Aleksandra I, który, po opanowaniu należącego dotąd do Szwecji Wielkiego Księstwa Finlandzkiego, potwierdził konstytucję Finlandii, a ściślej jej podstawowe prawa (*korennyje zakony*). Oświadczenia złożone na sejmie w Porvoo były na tyle nieprecyzyjne — niewątpliwie celowo — że można było je interpretować rozmaicie. Powstał na tym tle tak spór o charakter związku między Finlandią a Rosją, jak też spór o zakres władzy cara jako wielkiego księcia Finlandii — czy jest on ograniczony owymi „podstawowymi prawami” i w jakim stopniu?

Zdaniem autorów fińskich Finlandia była państwem złączonym z Rosją, ale mającym własną podmiotowość prawnomiędzynarodową. Pogląd taki najpełniej przedstawił profesor Leo Mechelin w 1873 r., opierając się na niemieckiej *Begriffsjurisprudenz*. Podobne opinie R. Hermansona opierały się na wykorzystaniu koncepcji Labanda, a Georg Jellinek wielokrotnie zabierał głos w dyskusji na te tematy, opowiadając się po stronie fińskich argumentów.

Autorzy rosyjscy, wśród których znaleźli się tak wybitni jak Korkunow i Tagancew, odrzucali zdecydowanie ten punkt widzenia, twierdząc, że w wyniku wojny ze Szwecją i zawartego z nią traktatu w 1809 r. Rosja nabyła suwerenność nad Finlandią, a oświadczenia Aleksandra I na sejmie w Porvoo były jedynie obietnicami nie mającymi charakteru konstytucyjnego. Trzeba jednak wskazać, że i wśród Rosjan byli badacze, którzy, jak wielki liberalny myśliciel rosyjski Borys Cziczerin, przyznawali Finlandii status państwa i związek między Finlandią a Rosją widzieli jako unię realną. Gdy jednak w latach dziewięćdziesiątych XIX w. w rosyjskich środowiskach naukowych zatriumfowała nacjonalistyczna reakcja, poglądy takie w Rosji stały się rzadkością.

Problem interpretacji manifestu z Porvoo i charakteru ustrojowego Finlandii stał się więc w końcu XIX w. kwestią polityczną, w której obok prawników zabierali głos fizyk czy lekarz i która roznamietniała fińską opinię publiczną. Ale argumenty Finów nie miały oczywiście większego znaczenia wobec zdecydowanej woli Rosji zniesienia czy przynajmniej znacznego ograniczenia niezależności Finlandii⁸. Protesty fińskich uczonych i sędziów oczywiście nie mogły wpłynąć na wolę władz rosyjskich. Fińskie środowisko polityczne było podzielone na tych, którzy chcieli niewzruszenie stać przy konstytucji, protestując przeciwko jej choćby drobnym naruszeniom przez Petersburg, i na zwolenników ugody, skłonnych zaakceptować pewne ustępstwa od niezależności Finlandii, aby zapobiec bardziej radykalnym na nią zamachom. Kwestia ważności ogólnorosyjskich ustaw w Finlandii dała okazję do pogłębienia tego konfliktu. Autorzy fińscy stopniowo zaczęli się wycofywać z koncepcji unii realnej wskazując, jak R. Erich, że stanowisko Finlandii jest specyficzne w prawie państwowym, ale nie rezygnowali z obrony tezy o państwowym charakterze Finlandii, odwołując się do opinii mię-

⁷ W Polsce zajmował się tym B. Winarski, o.c., i W. Studnicki *Finlandia i sprawa fińdzka*, Kraków 1909.

⁸ I. G. Hodgson, *Finland's Position in the Russian Empire 1905 - 1910*, Journal of Central European Affairs, 1960, s. 158 - 173.

dzynarodowej, na ogół sympatyzującej z nimi. Koncentracja na prawnych aspektach problemu trwała aż do momentu upadku caratu, gdy jednym z głównych argumentów za ogłoszeniem niepodległości Finlandii było stwierdzenie, że tylko osoba fizyczna może być wielkim księciem Finlandii, a co za tym idzie obalenie caratu zrywa więź z Rosją. Przed ogłoszeniem niepodległości Finlandii jeden z jej czołowych polityków, uczony prawnik R. Erich zadbał o uzyskanie od kilku czołowych niemieckich prawników (między innymi od F. von Liszta, H. Preussa i O. von Gierke) deklaracji, że fiński parlament ma prawo do ogłoszenia Finlandii niepodległą (s. 113).

Książka profesora Klami pokazuje w sposób dostępny dla obcego czytelnika, słabo obeznanego z historią Finlandii, że rola środowiska naukowoprawnego była w walce Finów o byt niepodległy bardzo ważna, może nie tyle przez oddziaływanie na carskie władze czy współczującą, ale bezsilną Europę, ale przez dostarczenie podstaw doktrynalnych samym Finom. W pracy brak niestety bliższego pokazania, jak prawne argumenty były wykorzystywane w walce politycznej, ale wykraczałoby to zapewne poza ramy książki, będącej w założeniu historią nauki prawa. Brak również w książce opisu reakcji władz carskich na polityczne zaangażowanie uczonych prawników, jak również bliższego opisu postaw rosyjskiej nauki. Nacjonaliści rosyjscy już współcześnie dostrzegli rolę helsińskiego uniwersytetu w walce o niezależność Finlandii⁹.

Książka H. T. Klami jest hołdem złożonym pamięci ludzi, którzy w tak trudnych warunkach walczyli o sprawę swego narodu łącząc odwagę z roztropnością i wiedzą. Na podziw i uznanie zasługuje również fakt zdobycia i utrzymania przez fińską naukę prawa w XIX w. wysokiego poziomu i stałej więzi z europejską nauką w warunkach tak nie sprzyjających. Dla badaczy dziejów polskiej nauki i kultury pod zaborem rosyjskim książka H. T. Klami stanowi cenną i pobudzającą do przemyśleń lekturę.

JAN KODRĘBSKI (Łódź)

Franciszek Ryszk a, *Norymberga. Prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982, „Czytelnik”, ss. 345.

Norymberga, zasady norymberskie, prawo norymberskie to pojęcia, które jednoznacznie kojarzą się z przebiegiem i rezultatami procesu, jaki w latach 1945 - 1946 toczył się przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze przeciwko głównym hitlerowskim zbrodniarzom wojennym, a także z dwunastoma innymi procesami, jakie w latach 1946 - 1948 toczyły się przed amerykańskim Trybunałem Wojskowym na podstawie wyroku IMT jako prejudykatu oraz Ustawy nr 10 Sojuszniczej Rady Kontroli nad Niemcami przeciwko innym grupom zbrodniarzy. Literatura poddająca naukowej eksploracji oskarżenia i wyroki w tych procesach jest bogata i wolno zasadnie sądzić, że zamysł wzbogacenia wyników dotychczasowej egzegezy nowymi elementami byłby przedsięwzięciem niezmiernie trudnym, prawdopodobnie przy tym bezpłodnym.

Franciszek Ryszka poszedł inną drogą. Pragnął „odświeżyć” niektóre omawiane wielokrotnie wątki, tj. przedstawić je — jak pisze — w krytycznym świetle i umieścić w szerszym kontekście wydarzeń. Przede wszystkim jednak zamierzył

⁹ S. B. Starkow, *Imperatorskij Aleksandrovskij Universitet w Helsingforsie i ego rol w istorii razvitiia idei obosoblenosti Finlandii ot Rossii*, Helsingfors 1914.